1 Newtonův gravitační zákon

gravis ………… latinsky těžký

- ⇨ každý HB (planeta, těleso, částice) je zdrojem tzv. gravitačního pole
- ⇨ OTR (obecná teorie relativity – Albert Einstein, 1915) ➔ každá energie nebo hmota zakřivuje prostoročas, gravitace = geometrie časoprostoru (těžký předmět na rovném nataženém prostěradle toto pokřiví)

Teorie gravitace ➔ klasická – Newton – platí pro slabá gravitační pole, neplatí obecně

➔ relativistická – Einstein – obecná platnost (alespoň prozatím)

$$F_g = \text{æ} \cdot \frac{m_1 \cdot m_2}{r^2}$$

m_1, m_2 ……………………….. hmotnosti těles
r ……………………………….. vzájemná vzdálenost středů těles
F_g ……………………………… gravitační síla

$\text{æ} = 6{,}67 \cdot 10^{-11}\ Nm^2kg^{-2}$ ………………… **gravitační konstanta**

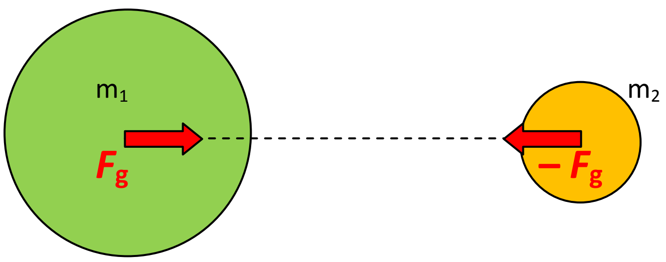

Každá dvě tělesa (HB) se navzájem přitahují stejně velkými gravitačními silami F_g, $-F_g$ opačného směru. Velikost gravitační síly je přímoúměrná součinu hmotností obou těles a nepřímo úměrná druhé mocnině jejich vzdálenosti.

Za hmotné body (HB) lze považovat i nekulová tělesa, např. družice, planety, pokud jejich vzdálenost je mnohem větší než jejich rozměry.

2 Intenzita gravitačního pole

značíme .... ***K*** jednotka [*K*] = N · kg = m · s^{-2}

vektorová veličina

Gravitační pole tělesa (např. Země) působí na těleso o hmotnosti *m* v různých svých místech různě velkou silou

$$\boldsymbol{K = \frac{F_g}{m} = \frac{\varkappa M}{r^2}}$$

Intenzita gravitačního pole ve vzdálenosti *r* od centrálního tělesa o hmotnosti *M*

Vztah platí pro povrch tělesa (maximální intenzita) a vzdálenosti nad povrchem (intenzita s rostoucí vzdáleností klesá se čtvercem vzdálenosti)

Pro Zemi:

$$\boldsymbol{K = \frac{\varkappa M_Z}{(R_Z + h)^2}}$$

Centrální gravitační pole

Vektory intenzity gravitačního pole směřují do středu

Př. kolem celé naší Země nebo kolem koule

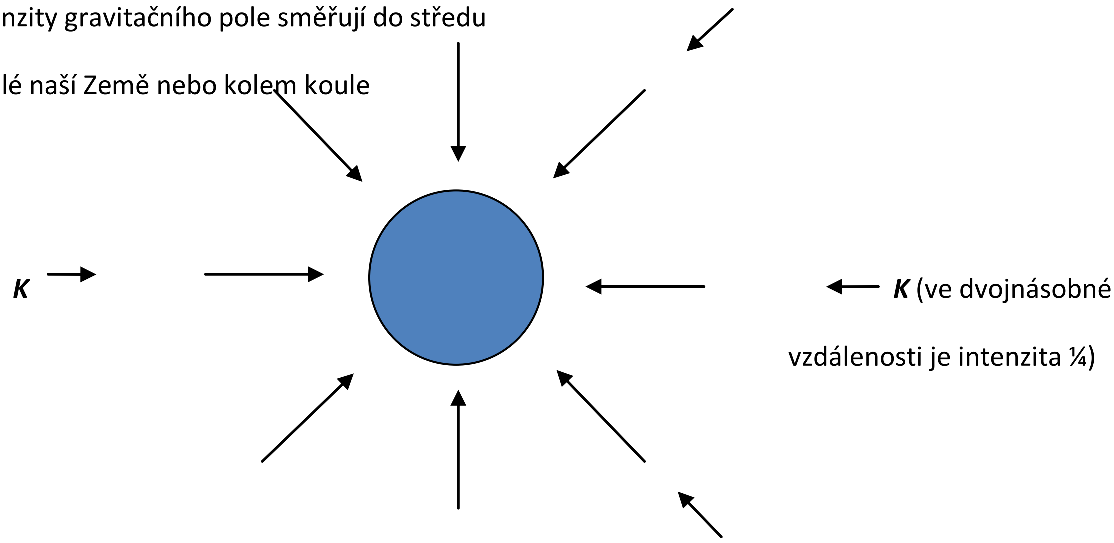

Homogenní gravitační pole

Vektory intenzity jsou rovnoběžné, velikost intenzity je konstantní, např. při povrchu Země v malé výšce a malé oblasti

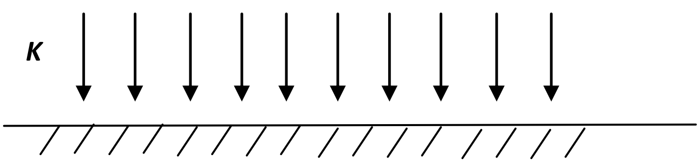

3 Gravitační a tíhové zrychlení

Srovnej definici intenzity gravitačního pole $K = \frac{F_g}{m}$ a zrychlení dle 2.Newtonova zákona $a = \frac{F}{m}$

Intenzita gravitačního pole v daném místě pole je rovna gravitačnímu zrychlení, které tělesu v tomto místě uděluje gravitační síla.

$$\boldsymbol{K = a_g}$$

Pro Zemi platí:

$$\boldsymbol{a_g = \frac{æM_Z}{(R_Z + h)^2}}$$

S rostoucí výškou *h* nad povrchem Země klesá hodnota gravitačního zrychlení $\boldsymbol{a}_g$

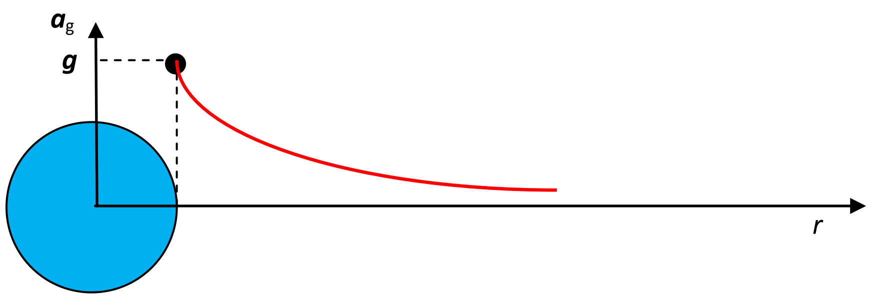

hodnota g = 9,81 m · s^{-2} plyne pro h = 0 m

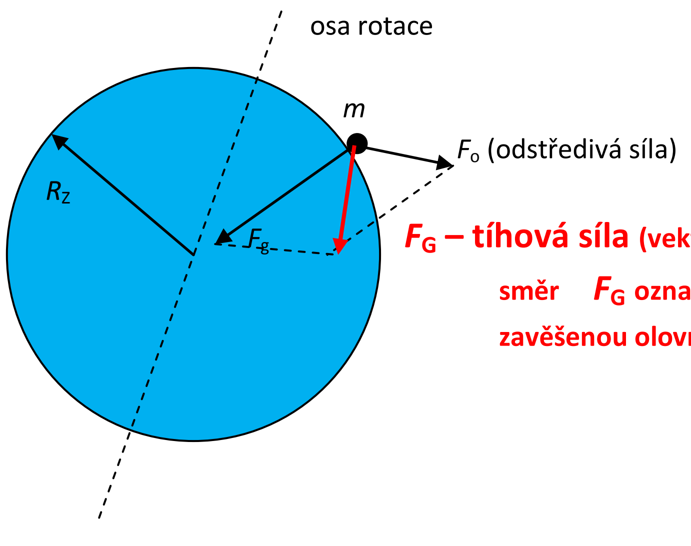

F_G – tíhová síla (vektorový součet gravitační a odstředivé síly)

směr F_G označujeme za svislý a určuje se volně zavěšenou olovnicí

Na rovníku je odstředivá síla největší ➔ F_G je nejmenší a ***g*** je nejmenší (g = 9,78 ms^{-2})
Na pólu je odstředivá síla nulová ➔ F_G je stejně veliká jako F_g a ***g*** je největší (g = 9,83 ms^{-2})

4 Tíhová síla a tíha tělesa

tíhová síla …… F_G **$[F_G]$ = N**

$$\vec{F}_G = m\vec{g}$$

- ⇨ **působiště má v těžišti tělesa**
- ⇨ **vzniká působením Země na těleso**

tíha …… G **$[G]$ = N**

$$\vec{G} = m\vec{g}$$

- ⇨ **působiště má v místě dotyku tělesa s podložkou nebo v místě závěsu**
- ⇨ **vyjadřuje působení tělesa na jiné těleso**

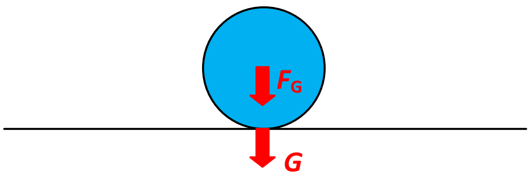

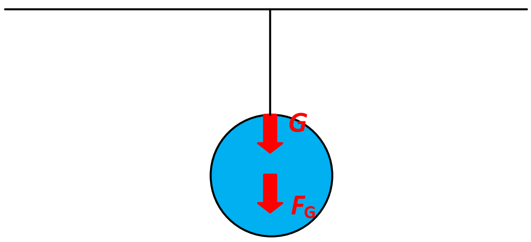

Stav beztíže

Např. při volném pádu je G = 0 (těleso nepůsobí na jiné těleso) ale $F_G \neq 0$ protože těleso padá se zrychlením.

Pozn. Černé díry a Schwarzildův poloměr (horizont událostí)

$$R_{Sch} = \frac{2æM}{c^2}$$

5 Pohyby těles v homogenním tíhovém poli Země

1) <u>volný pád</u>

$$v = gt \qquad s = \frac{1}{2}gt^2$$

2) <u>vrh svislý vzhůru</u>

pohyb je složen ze dvou pohybů: pohyb nahoru ➔ rovnoměrně zpomalený přímočarý
pohyb dolů ➔ volný pád

$$v = v_0 - gt \qquad s = v_0 t - \frac{1}{2}gt^2$$

v_0 … počáteční rychlost
h … maximální výška vrhu $\qquad v = 0$ m/s $\qquad v_0 = g\,t_h$
t_h … doba výstupu

$$t_h = \frac{v_0}{g}$$

$s = v_0 \cdot v_0 / g - ½\, g\, v_0^2/g^2 = ½\; v_0^2/g^2$

$$h = \frac{v_0^2}{2g}$$

3) <u>vodorovný vrh</u>

- ⇨ koná těleso, jemuž udělíme ve vodorovném směru počáteční rychlost $\boldsymbol{v}_0$
- ⇨ složen z volného pádu ve směru osy *y* a rovnoměrného přímočarého pohybu ve směru osy *x*
- ⇨ trajektorie: **část paraboly** s vrcholem v místě vrhu

$$x = v_0 t \qquad y = h - \frac{1}{2}gt^2$$

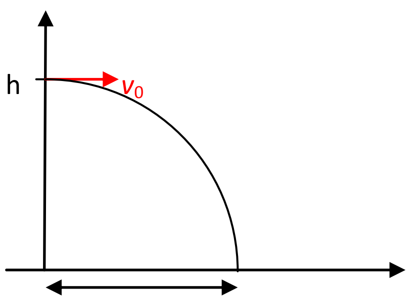

d – délka vrhu

vrh trvá t_h sekund, což znamená, že y = 0

h = ½ g t^2

$t_h = \sqrt{\frac{2h}{g}}$ **doba vrhu**

Délka vrhu $d = x = v_0 \cdot t_h$

$d = v_0\sqrt{\frac{2h}{g}}$ **délka vrhu**

4) vrh šikmý

- koná těleso, které je vystřeleno rychlostí v_0 pod tzv. **elevačním úhlem α**
- v ideálním případě je trajektorií parabola
- ve vzduchu vlivem odporu prostředí je trajektorií tzv. balistická křivka

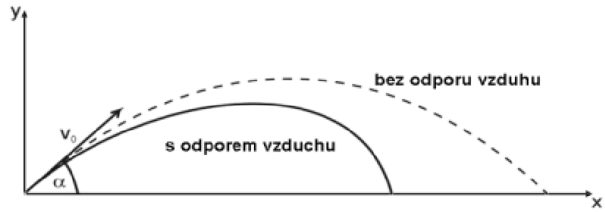

6 Pohyby těles v centrálním gravitačním poli Země

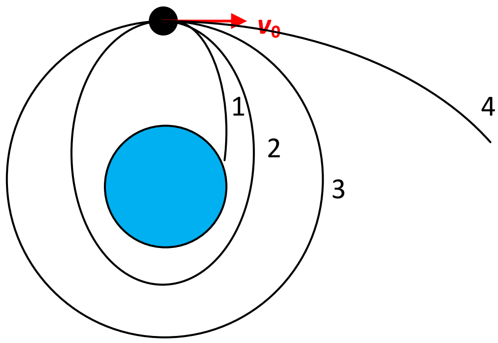

1. trajektorie 1 – část elipsy (pro malé v_0): těleso dopadne na zem
2. trajektorie 2 – elipsa: těleso oběhne Zemi
3. trajektorie 3 – kružnice: těleso se pohybuje kolem Země tzv. kruhovou rychlostí
4. trajektorie 4 – parabola: těleso opouští gravitační pole Země tzv. parabolickou rychlostí

Výpočet kruhové rychlosti v_k

$F_d = F_g$ $(mv^2) / (R_Z+h) = (æ\, m\, M_Z) / (R_Z+h)^2$

$$v_k = \sqrt{\frac{æM_Z}{R_Z+h}} = 7{,}9\ km \cdot s^{-1}$$ .... **první kosmická rychlost (pro h = 0)**

- rychlostí $\boldsymbol{v}_k$ se pohybují některé umělé družice Země
- nezávisí na hmotnosti tělesa
- je funkcí výšky *h* nad Zemí

Pohybuje-li se těleso větší rychlostí než $\boldsymbol{v}_k$ je jeho trajektorie opět elipsa, která má dva významné body:
perigeum – těleso je nejblíže Zemi
apogeum – těleso je nejdále od Země

Dosáhne-li těleso rychlosti

$$\boxed{v_p = \sqrt{2}v_k = 11{,}2\ km \cdot s^{-1} \dots\dots \textit{parabolická rychlost nebo také 2. kosmická rychlost}}$$

uniká z gravitačního pole Země, neopustí však Sluneční soustavu.
Pro

$$\boxed{v_{p3} = 16{,}7\ km \cdot s^{-1} \dots\dots\dots\ \textit{3. kosmická rychlost}}$$

těleso unikne ze Sluneční soustavy (překoná gravitační pole Slunce)

7 Pohyby těles v gravitačním poli Slunce

geocentrický názor – středem vesmíru je Země a vše se točí kolem ní (zastávala zejména církev ještě kolem roku 1633)

heliocentrický názor – středem vesmíru a sluneční soustavy je Slunce (Koperník, Galileo, Kepler, Brahe)

Slunce není středem vesmíru, který je nekonečný – Giordano Bruno (za kacířské názory upálen církví r.1600)

Tycho Brahe – dánský astronom (1546 – 1601), údajně otráven rtutí, 2009 – nové prozkoumání jeho ostatků, o jeho smrti napsal detektivku *Čtvrtá kostka* spisovatel Jan Rybář

Johannes Kepler – německý astronom (1571 – 1630), navázal na výsledky Tycha Brahe

Oba působili ve službách císaře Rudolfa II. V Praze

Keplerovy zákony

Platí nejen pro naši Sluneční soustavu ale pro jakýkoliv systém, ve kterém hmotnost centrálního tělesa je >> hmotnosti obíhajících těles (např. Jupiter a jeho měsíce, umělé družice Země)

1. Planety se pohybují kolem Slunce po elipsách, málo odlišných od kružnic, v jejichž společném ohnisku je Slunce.

perihélium – přísluní – těleso je nejblíže Slunci
afélium – odsluní – těleso je nejdále od Slunce

2. Obsahy ploch opsaných průvodičem planety za jednotku času jsou konstantní.

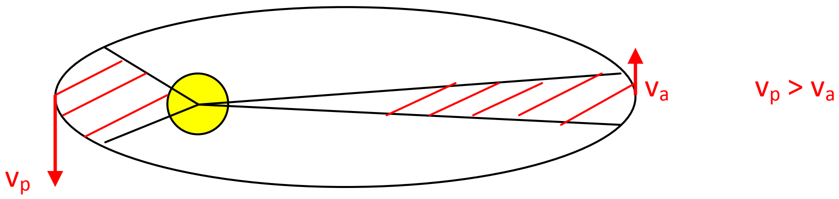

na severní polokouli: v zimě jsme Slunci nejblíže ➔ zimní půlrok trvá 179 dní
v létě jsme Slunci nejdále ➔ letní půlrok trvá 186 dní

3. Poměr druhých mocnin oběžných dob 2 planet je roven poměru třetích mocnin hlavních poloos jejich trajektorií.

$$\boxed{\frac{T_1^2}{T_2^2} = \frac{a_1^3}{a_2^3}}$$

T_1, T_2 – oběžné doby planet
a_1, a_2 – délky hlavních poloos

1 AU = 149,6 · 10^6 km … astronomická jednotka (střední vzdálenost Země – Slunce)

8 Sluneční soustava

- Centrální těleso: Slunce, $M_S = 2 \cdot 10^{30}$ kg což je 99,38 % hmotnosti celé Sluneční soustavy
- Slunce je **hvězda** ➔ **probíhají v něm termonukleární reakce (TNR)**
- povrch Slunce má teplotu cca 6000 K, nitro Slunce má teplotu až 10^6 K
- rotuje kolem osy s periodou 25 dní

Planety

- Merkur, Venuše, Země, Mars, Jupiter, Saturn, Uran, Neptun
- Názvy planet jsou současně jména bohů ze starořímské mytologie (Merkur – bůh obchodu, celníků; v řecké mytologii mu odpovídá Hermés; Venuše – bohyně krásy a lásky; řecká Afrodita; Země (Gaia); Mars – bůh slunce a války, řecký Apollón); Jupiter – nejvyšší bůh, řecký Zeus (2p.Dia); Neptun – řecký Poseidon, vládce moří a oceánů;
- Sumerové znali 12 planet
- Mezi Marsem a Jupiterem v místě, kde by měla být další planeta, je pás asteroidů
- Vnitřní planety: Merkur, Venuše
- Vnější planety: Mars, Jupiter, Saturn, Uran, Neptun

Planetky

- průměr od několika metrů do cca 100 km
- např. ale Ceres má průměr 1000 km
- Pluto od roku 2006 trpasličí planeta

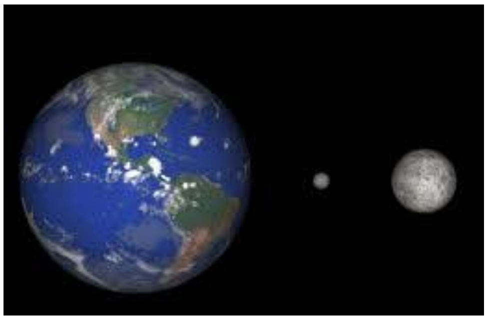

Země – Měsíc - Ceres

Měsíce

- obíhají kolem planet
- náš Měsíc: doba rotace = době oběhu ➔ tzv. vázaná rotace, Měsíc je k Zemi natočen stále stejnou stranou

Komety

- jádro – několik km složené z ledu a prachu, CO_2 nebo metanu
- koma – plynný kulový obal kolem jádra
- ohon – plyn a prachové částice sahající do vzdálenosti až 10^6 km od jádra
- pravidelně se vrací komety: Halleyova (za 75 – 76 let, průlet 12. př. n. l. mohl dát za vznik hvězdě nad Betlémem), Hale-Boppova (za 2383 let, poprvé 1997), Kohoutkova (objev 1973, návrat ke Slunci 1981, 1987, 1994)

Meteoroidy

- velikost několik mm až desítek metrů
- pohybují se mezi planetami ve sluneční soustavě
- po průchodu atmosférou vzniká optický úkaz zvaný meteor (rozžhavený meteoroid hoří)
- velice jasný meteor se nazývá bolid
- po dopadu na zem se zbytek nazývá meteorit

Bolid nad Mohavskou pouští

Meziplanetární látka – vodík, hélium, prach, sluneční vítr, kosmické záření